

מהי שיטת הלימוד הרצויה?

במאמר זה נעסוק בשאלה עתיקה-חדשה: מה עדיף – שיטת לימוד המבוססת על זיכרון או שיטת הלימוד המבוססת על סברה? לשאלה זו השלכות לשאלות אחרות בחינוך, כגון: מהו התלמיד העדיף, המורה הרצוי¹, תכניות לימודים וכיו"ב? תשובת אנשי חינוך והוראה אינה מדויקת בגלל שתי סיבות עיקריות: חוסר ניסיון – מחד, וחוסר אובייקטיביות – מאידך.

חוסר ניסיון – כיצד?

בדיקה מהימנה של המעשה החינוכי מתבצעת לאחר שהתלמיד נפרד ממוריו – מחנכיו. מכאן שאין באפשרות אנשי חינוך והוראה לענות לשאלה זו על פי ניסיונם.

חוסר אובייקטיביות – כיצד?

תלמיד שכל יכולתו הלימודית מתבטאת בכך שזוכר הוא את כל שלימדוהו מבלי שיכול לחדש משהו, אינו מחכים את רבותיו; בניגוד לו, תלמיד בעל פלפול, המעורר רעיונות חדשים לאחר שלימדוהו קמעא, הריהו מלמד את מורו, בבחינת נהוראי – "שמנהיר עיני חכמים בהלכה" (בבלי שבת קמ"ז, ע"ב).

במאמר זה נבדוק שיטות לימוד אלה כפי שבאו במקורות חז"ל: תקופת המשנה והתלמוד. הדיון במקורות חז"ל מאפשר לנו לעקוב אחר דמויות מרכזיות בבתי המדרש, החל בשלבי הלימוד הראשונים: שיטת לימודם, התפתחותם האישית וכן תרומתם לדורות: הן על-ידי העמדת תלמידים מובהקים והן על-ידי תורתם שבאה לידי ביטוי במאמריהם ובהלכות שנמסרו מפיהם.²

במסכת אבות, פרק ב' משנה ח', שנינו:

"חמשה תלמידים היו לו לרַבן יוחנן בן זכאי, נאלו הן: רבי אליעזר בן הרקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערף. הוא היה מונה שבתן: רבי אליעזר בן הרקנוס – בור סוד, שאינו מאבד טפה; רבי יהושע – אשרי יולדתו; רבי יוסי – חסיד; רבי שמעון בן נתנאל – רא חטא ורבי אלעזר

1. דיון בשאלת המורה הרצוי במסכת בבא בתרא כ"א, ע"א: "ואמר רבא: הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק, וחד דייק ולא גריס. מותבין הוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר: מותבין דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל, על...". וראה בתוספות ד"ה: "יומקרי דרדקיי" (שם, ע"ב), וכן בתוספות בבא מציעא ק"ט, ע"ב, ד"ה: "וספר מתא". תודתי למר שי פויירשטיין על ההפניה למקורות אלה ולהערותיו לרשימה זו.

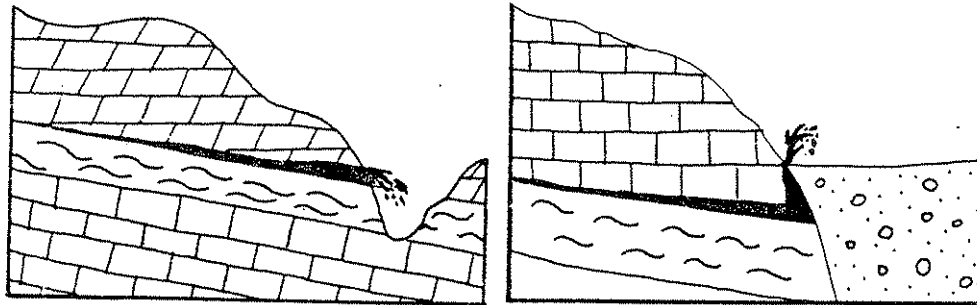
2. ספרות חז"ל רחבה ביותר והיא כוללת משנה ותלמוד, מדרשים, אגדות ועוד. בנושא החינוך במשנת חז"ל נכתבו לאחרונה מספר חיבורים, כגון: מי אברבך, החינוך היהודי בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשמ"ג; א' ריבלין, כנגד כולם – פידאגוגיה של חז"ל, תל-אביב 1985.

בן ערך – מעין המתגבר. הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואליעזר בן הרקנוס בכף שנייה – מכריע את כלם. אבא שאול אומר משמו: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ורבי אליעזר בן הרקנוס אף עמהם, ורבי אלעזר בכף שנייה – מכריע את כלם.

נעיין בשיטת לימודם ובדרכם של התנאים: רבי אלעזר בן ערך (= "מעין המתגבר") ורבי אליעזר בן הרקנוס (= "בור סוד שאינו מאבד טיפה")³. להשלמת התמונה נתבונן גם באמוראים: רב יוסף (= "סיני") ורבה בר נחמני (= "עוקר הרים"). הכרת הריאליה של הדברים, שאליהם מושווה כל תנא, בהיותו תלמיד לפני רבן יוחנן זכאי, עוזרת להבין טוב יותר את ייחודו⁴.

המעין

המעין הינו מקור מים שנביעתו עצמית, שהאדם הולך אליו כדי לקבל את מימיו. האדם חייב להכין כלי קיבול כדי לאגור את המים, לולי זאת יזרמו המים במורד ויתחלחו שוב לאדמה. בדרך כלל כמות המים הנראית לעין אינה רבה, אבל הזרימה מתמשכת, ואין האדם צריך להשקיע כדי שהזרימה תימשך. נביעת המים עלולה להיפסק בגלל שינויים פתאומיים. בשרטוטים דלהלן מובאות דוגמות שניים מתוך הסוגים השונים של המעינות⁵.

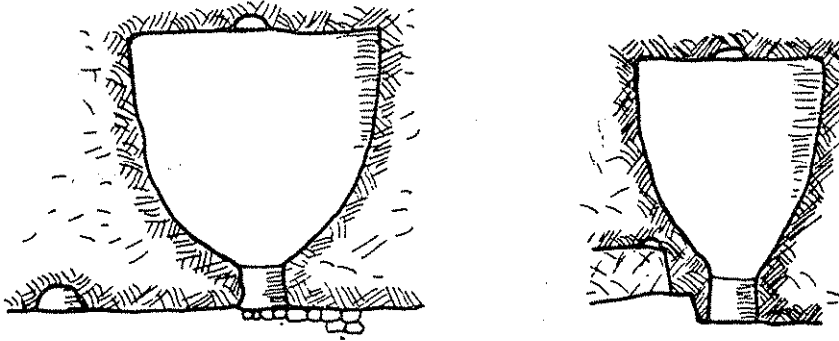
מעין מגע

מעין שכבה

3. הנוסח באבות דרבי נתן, נוסח א', פרק י"ד, שונה במקצת, אבל הרעיון זהה: "לאליעזר בן הרקנוס קרא: בור סוד שאינו מאבד טיפה, קנקן זפותה שמשמרת את יינה... ואלעזר בן ערך קרא לו: נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ...". המובאות מאבות דרבי נתן הן עייף מהדורת שי"ז שכטר, ניר יורק (מהדורה שלישית) תשכ"ז. במהדורה זו שני נוסחים מקבילים. בנוסח ב', פרק כ"ט, מעדיף רבן יוחנן את ר' אלעזר בן ערך – "אצבעו של ר' אלעזר בן ערך מכריע את כולם".
4. להבנת הריאליה של הדימויים ראה: שי אביצור, אדם ועמלו, ירושלים 1976, עמ' 42–63; מי הראל, הנוף, הטבע והאדם במקרא, תל-אביב תשמ"ד עמ' 33–50. על השימוש במשל במשנתם החינוכית של חז"ל ראה: א' ירחי, המשל התלמודי כשיטה חינוכית וכמעביר תכניים חינוכיים, עבודת מ"א אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשלי"ז.
5. השרטוטים מתוך: שי אהרונסון, נוף ונופש בהרי יהודה, ירושלים [חש"ד], עמ' 20.

הבור

בניגוד למעיין, שמימיו המתגברים גלויים במקום נביעתם, מימי הבור חבויים במקום שהוכשר על ידי האדם. לבור אמנם אין נביעה עצמית, אבל כמות המים הזמינה גדולה ביחס לכמות מי המעיין. בגלל סכנת חלחול המים, טיחו קדמונינו את קרקעית הבור ואת דפנותיו, והוא "בור סוד" שבמשנה⁶. תכונת הבור תוארה באבות דרבי נתן, נוסח ב', פרק י"ג: "שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס". בדרך כלל הבור הוא קניינו הפרטי של האדם שהכינו, בניגוד למעיין שהוא נחלת הכלל. מספר הבורות גדול בהרבה ממספר המעינות⁷.

בורות מים חצובים טיפוסיים לחבליה ההרריים של הארץ. צורתם פעמונית והצוואר הצר מפחית את שטח ההתאדות. הגומה בתחתית נועדה לקליטת הסחף שבמים.

הרמב"ם, בפירושו למשנה באבות (המובאת לעיל), כתב: "שבח [ר'] יוחנן בן זכאי את רבי אליעזר בזכרונות, ... ור' אלעזר בן ערך בטוב העיין וההבנה המרובה. ושכל ענין קשה הוא אצלו קל, שתבונתו גוברת על העניין"⁸.

קהתי פירש את המשנה בהרחבה:

"רבן יוחנן בן זכאי — היה מונה שבחן — היה מציין סגולתו המיוחדת של כל אחד מהם: רבי אליעזר בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד טפה — כבור טוח בסיד, שאינו מאבד כלום מהיין או מהמים הנמצאים בתוכו, כך רבי אליעזר בן הורקנוס אינו שוכח דבר מתלמודו..."

ורבי אלעזר בן ערך מעיין המתגבר — בעל שכל חריף והבנה עמוקה, מבין דבר מתוך דבר ומוסיף על מה שלמד מרבו, כמעין שמימיו מתגברים ומתחדשים תמיד."

6. שרטוטי הבורות ע"פ שי' אביצור (הני"ל, הערה 4), עמ' 43. "הבורות] אלה הם מאגרי מים התת-קרקעיים השכיחים ביותר בארץ... האפשרות לאגור את המים בבורות, שהתפשטותם אופיינית לתקופת הברזל, להתנחלות שבטי ישראל בארץ..." (שם, עמ' 42).

7. על בעלות הבור בכתובי המקרא ראה: "בעל הבור ישלם" (שמות כ"א, לד), "ושתו איש מי בורו" (מלכים ב' י"ח, לא = ישעיהו ל"ו, טז). על המעיין כרכוש הציבור ראה: "על העין בדרך שור" (בראשית ט"ז, ז), "ותרד העינה ותמלא כדה" (בראשית כ"ד, טז).

8. רמב"ם, משנה עם פירוש רבינו משה בן מיימון, מהדורת הרב י' קאפח, נויקין, ירושלים תשכ"ה, עמ' רע"ז — רע"ח.

שיטת הלימוד העדיפה במקורותינו

במשנה אבות, שהובאה לעיל, יש מחלוקת בדבר השיטה העדיפה. רבן יוחנן בן זכאי בחר לציין את רבי אליעזר בן הורקנוס, "בור סוד שאינו מאבד טיפה"⁹, אבל אבא שאול, משמו של רבן יוחנן בן זכאי, ציין את רבי אלעזר בן ערך, "כמעין המתגבר". אפשר להכריע בשאלה זו לאחר שנעיין בקורות חייהם של תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, הן כאשר למדו לפניו והן לאחר סיימם את לימודם בצל רבם הגדול.

רבי אלעזר בן ערך

רבי אלעזר בן ערך היה תלמידו הנבחר של רבן יוחנן בן זכאי, כמסופר במסכת חגיגה (י"ד, ע"ב):¹⁰

"שנו רבותינו: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה מהלך, ור' אלעזר בן ערך תלמידו חתמו אחריו. אמר לו: רבי, שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה. אמר לו: בני, לא כך שנית לך: "ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו"? אמר לו: רבי, תרשני לומר לפניך דבר אחד שלמדתיני. אמר לו: אמר.

מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור ונתעטף וישב על האבן תחת הדלת. אמר לו: רבי, מפנימה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמו, ומלאכי השרת מליים אותנו, ואני ארכב על החמור!
מיד פתח ר' אלעזר בן ערך ודרש במעשה מרכבה. ירדה אש מן השמים וסכסכה כל האילנות שבשדה. פתחו כל האילנות ואמרו שירה. מה שירה אמרו? — 'הללו את ה' מן הארץ תינינים וכל תהמות... עץ פרי וכל ארזים... הללוהו! (תהלים קמ"ח, ז"ד). ואף מלאך נענה מתוך האש ואמר: ודאי, הן הן מעשה מרכבה! עמד רבן יוחנן בן זכאי ונשקו על ראשו ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו, שידע להבין ולחקור ולדרש במעשה מרכבה. יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה דורש; אתה נאה דורש ונאה מקיים. אשך ריך, אברהם אבינו, שאלעזר בן ערך יצא מחלצו!"

מקטע זה אנו למדים על מעלת לימודו של רבי אלעזר בן ערך. מעשה מרכבה נלמד

9. באבות דרבי נתן, נוסח ב', פרק י"ג מסופר: "אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: אליעזר, אמור לנו דבר אחד מדברי תורה. אמר לו: אמשול לך משל למה אני דומה, לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס. אמר לו: אמשול לך משל לה"ד [= למה הדבר דומה] לבאר הזאת שהיא מזלת ומוציאה מים מאיליה, כך את יכול לומר דברי תורה יתר ממה שנאמר למשה בסיני". נוסח דומה יש בפרקי דרבי אליעזר, המובא להלן בדיון על רבי אליעזר בן הורקנוס. על-פי המובא כאן קיימת זהות בין שיטת רבי אליעזר בן הורקנוס לבין שיטת רבי אלעזר בן ערך.
10. הקטע מובא כאן ע"פ ספר האגדה לביאליק – רביניצקי, עמ' קס"ב – קס"ג. יש להעיר, כי בהביאנו קטע מצולם לפני תלמידיו כדאי להיעזר בספר זה בעיקר מסיבות טכניות, כגון: קטעים מתורגמים לעברית, מנוקד וכדו'. מאידך גיסא, לפני שנביא הקטע, נשווה היטב בין המקור לבין המובא בספר האגדה, שכן לעתים ישנם שינויים משמעותיים.
11. דוק: "בן לאברהם אבינו", ואכן מהרשי"א פירש (שם): "וילחסו כאן לאברהם, כמו שאברהם נתן לבו מעצמו לחקור על אמונה זו במעשה מרכבה ובמעשה בראשית... כך רבי אליעזר בן ערך יודע מעצמו להבין ולחקור". להלן יוחס רבי אליעזר למשה רבינו, אשר קיבל תורה מסיני.
12. בבחינת האיש החפץ חיים, שעליו נאמר בתהלים ל"ד, טו: "סור מרע ועשה טוב".

ביחיד רק אם "היה חכם מבין מדעתו", בבחינת "כמעייך המתגבר", אשר מחכים את רבותיו.

רבן יוחנן בן זכאי משבח את דברי ר' אלעזר בר-ערך על פני שאר תלמידיו בהודמנויות שונות.

במסכת אבות, פרק בי משנה ט', שנינו:

"אמר להם: צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר: עין טובה... רבי אלעזר אומר: לב טוב. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן עזרה, שבכלל דבריו דבריכם. אמר להם: צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. רבי אליעזר אומר: עין רעה... רבי אלעזר אומר: לב רע. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן עזרה, שבכלל דבריו דבריכם."

רבן יוחנן משבחו הן על בחירתו, "דרך ישרה שידבק בה האדם", והן על קביעתו, מהי "דרך רעה שיתרחק ממנה האדם"¹³ קהתי מסביר בפירושו למשנה:

"אמר להם – רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: **רואה אני את דברי אלעזר בן עזר** – נראים לי דברי אלעזר בן עזר, **שבכלל דבריו דבריכם** – שהכל תלוי בלב; ומי שהוא בעל לב טוב, כל מידותיו ישרות ודעותיו נכונות, ונמצא שמח בחלקו ודעתו נוחה מטובת הבריות, והוא חבר טוב לרעיו ושכן טוב לשכניו, או שרוכש לו חברים טובים ושכנים טובים, וכן משתדל הוא לראות את הנולד, שלא תצא תקלה על ידו, לא לו לעצמו ולא לאחרים, והוא טוב למקום וטוב לבריות (רבינו יונה, רשב"ץ). **שבכלל דבריו דבריכם** – כי האדם שלבו רע אף עינו רעה, וכל מעשיו מקולקלים ורעים. וכן אמרו: 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם' (במדבר ט"ו, ט) – מגיד שהעינים הולכות אחר הלב (ילקוט שמעוני)."

בהעמדת דיעות נוספת שבין התלמידים, מעדיף רבן יוחנן את דברי רבי אלעזר בר-ערך, כמסופר באבות דרבי נתן, נוסח אי פרק י"ד¹³:

"בשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר' אליעזר וישב לפניו ואמר ליה: רבי, רצונך, אמר דבר אחד לפניך. אמר לו: אמר. אמר לו: אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. – ומנין שקבל עליו תנחומין? שגאמר: 'וידע אדם עוד את אשתו' (בראשית ד', כה). אף אתה קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי, אלא הזכרת לי צערך של אדם הראשון..."

נכנס ר' אלעזר בר-עזר כיון שראהו, אמר לשמשו: טול בלי נלך אחרי לבית המרחץ, לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו. נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמר לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון, בכל יום ויום היה בוכה וצוּעק ואומר: אוי לי, אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה, רבי, היה לך בן, קרא תורה מקרא נביאים וכתובים, משנה הלכות ואגדות, ונפטר מן העולם בלא חטא – ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם. אמר לו רבן יוחנן: אלעזר בני, נחמתני, כדרך שבני אדם מנחמין."

13. קטע זה מובא בספר האגדה, עמי קס"ג – קס"ד, בשינויים קלים.

על היות ר' אלעזר בן-ערך כמעייין המתגבר ניתן להסיק ממדרש תהלים א', ד (מהדורת בובר, דף י' ע"א):

"ועלה לא יבול – שהכל צריכין לשיחתו ולתלמודו: וכל אשר יעשה יצליח – שהכל צריכין לעצתו, כגון: ר' אלעזר בן-ערך שהוא היה יועץ עצות ומתקיימות ומצליחות..."

כדי לתת עצה שתתקיים חייב היועץ להיות כמעייין המתגבר, אשר יודע לעוץ עצה במקרה חדש מהסקת מסקנות של מקרים דומים, גם אם יש שינוי בין האירועים.

על ר' אלעזר בן-ערך שהיה כמעייין המתגבר גם בתחום ההלכה ניתן ללמוד מדבריו במסכת חולין ק"ו, ע"א:

"אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן: נטילת ידיים לחולין מפני סרך תרומה, **ועוד משום מצוה**. מאי מצוה? אביי אמר – מצוה לשמוע דברי חכמים. רבא אמר: מצוה לשמוע דברי ר"א בן ערך, דכתיב 'וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים' (ויקרא ט"ו); אמר ר"א בן-ערך: מכאן סמכו חכמים לנטילת ידיים מן התורה."

לפי מקור זה, ר' אלעזר מקיש מעניין לעניין..., מעייין המתגבר. לאחר מות רבן יוחנן בן-זכאי היה ניתן לצפות, כי רבי אלעזר, שהיה כמעייין המתגבר, יוכל ללמוד בעצמו ויפתח את יכולתו הלימודית. אך המציאות הייתה שונה, כמסופר במדרש קהלת-רבה, פרשה ז' ט"ז¹⁴:

"חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי, כל זמן שהיה קיים היו יושבין לפניו. כשנפטר הלכו ליבנה. והלך ר' אלעזר בן ערך אצל אשתו לאמאוס מקום מים יפים ונוה יפה. המתין להם שיבאו אצלו ולא באו. כיון שלא באו בקש לילך אצלם ולא הניחתו אשתו. אמרה מי צריך למי? א"ל: הן צריכין לי. אמרה לו: חמת העכברים מי דרכו לילך אצל מי. העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים. שמע לה וישב לו עד ששכח תלמודו. מאחר זמן באו אצלו שאלו אותו: פת חטין או פת שעורים מי טב אוכלה בלפתן? ולא ידע להשיב. בלפתן ר' אליעזר ור' יוסי אומרים ב' תבשילין לפותין זה בזה."

הליכתו של רבי אלעזר אחר אשתו לאמאוס¹⁵ היא שגרמה לשכחת תלמודו. המשל שבשיחת רבי אלעזר עם אשתו, וכן שאלת חבריו, אינם עניין שבמקרה. חבריו – שבנוסחנו וכן בילק"ש – "עכברים" השואלים אודות לחם..., מזון שהם זקוקים לו. הנוסח פת/חמת שבשאלת האשה הוא דר-משמע. מצד אחד – פת, רמז לשאלת חבריו ולמשל שבפי האשה "פת ועכברים"; מאידך – חמת, כלי לנשיאת מים, רמז להיות רבי 14. לקטע זה יש מקבילה בילקוט שמעוני, לקהלת פרק ז', רמז תתקע"ג. להלן מובאים השינויים הבולטים מחקטע שלפנינו:

"חמשה תלמידים היו לו ... והלך ר"א בן ערך אצל אשתו (לאימעית) (לדיומסין)... אמרה ליה הפת והעכברים מי דרכן ללכת אצל מי ... אי זו טובה בלפתן? ולא היה יודע מהו ליפתן. ויש אומרים קם לקרוא בתורה בפרשת החדש, ואמר: 'החרש היה לבם'. צווחו ליה כולי עלמא. התחיל לבכות והם בוכים עד שהחזירו לו תלמודו, והיינו דתנן: ר"א אומר – הוי גולה למקום תורה, וי"א אליהו ז"ל החזיר לו תלמודו".

15. שם העיר אמאוס, היא חמת שביהודה, מופיע בצורות שונות במקורות השונים, כגון: אימעוט, דיומסי ועוד. בימינו העיר מזוהה עם חורבות הכפר עִמְנָס שבתוככי פארק-קנדה שבשולי עמק איילון. ראה ז' וילנאי, אנציקלופדיה אריאל, כרך א', אמאוס, טורים 205-211. לאחרונה נחשפו באתרי העיר מעיינות מים ובית מרחץ רומי מפואר ביותר, וייתכן שהוא "מקום מים יפים ונוה יפה" שבמקורותינו. קריאת המקורות אודות ר' אלעזר בן-ערך באתר זה מרשימה ביותר מבחינה חינוכית.

אלעזר מקור מים – מעין המתגבר, אבל גם זה שמה של העיר אמאוס, היא חמת שביהודה. מקור המים (= מעין המתגבר) שהלך למקור מים אחר – יבש מקורו ונשתכח תלמודו. חבריו "מאחר זמן באו אצלו". לו הקדימו קצת, ייתכן שהיו מגיעים אליו קודם שנשתכח תלמודו. תשובת חבריו "לפותין" רומזת למצבם. הם לפותים ולומדים תורה ביבנה. הוא שלא נלפת – נשתכח תלמודו¹⁶.

לסיפור פרישתו של רבי אלעזר בן-ערך יש מקבילות נוספות. בתלמוד בבלי שבת קמ"ז, ע"ב מסופר:

"אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: 'אסור לעמוד בקרקעיתה של דיומסת' מפני שמעמלת ומרפא'. אמר ר' יהודה אמר רב: 'כל ימיה של דיומסת עשרים ואחד יום'... אמר ר' חלב: חמרא דפרוגייתא ומי דדיומסת [= יין של פרוגייתא ומימי דיומסת] קיפחו עשרת השבטים¹⁸. רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם, אימשך בתרייהו איעקר תלמודיה. כי הדר אתא קם למקרי בספרא, בעא למיקרא 'החדש הזה לכם' (שמות י"ב, ב). אמר: 'החרש היה לבם'. בעי רבנן רחמי עליו והדר תלמודיה¹⁹; והיינו דתנן²⁰: ר' נהוראי אומר: 'הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחריו, שחבריו יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען'... ואמרי לה ר' אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו ר' נהוראי²¹ שמנהיר עיני חכמים בהלכה".

על שגיאת קריאתו של ר' אלעזר כתב מהרש"א (שם):

"החדש הזה לכם" – כאן התחיל לפי שהיא מצוה ראשונה בתורה... ואמר החרש היה לבם, דהיינו הרי"ש במקום ד' והב' במקום כ' שהם קרובים להתחלף במכתב בצורתן... וכצ"ל 'במקום ד' קרובים קצת... ונפל טעות זה בפיו לפי ענינו שנעשה לבו לב אבן וחרש מלהבין, אחרי אשר היה לבו כמעין המתגבר בחבורו לחכמים".

מסיכום קורות רבי אלעזר עולה, כי למד תורה אצל רבן יוחנן בן-זכאי, והיה הנבחר שבתלמידיו, כפי שרבו הבהיר בהזדמנויות שונות. שבחים אלה לא עמדו לו בעת שפרש מחבריו ללימוד התורה. תורתו שלמד – שקחה: "כי אין התורה נקנית אלא בחבורה" (ברכות ס"ג, ע"ב). מהמסופר במסכת חגיגה י"ד, ע"ב עולה, כי לא השאיר אחריו תלמידים²². וכך סיכם היימן בערכו: "...ולכן לא נשאר לנו מתורתו אך הלכות אחדות ...

16. בנוסחת אבות דרבי נתן, סוף פרק י"ד: "הוא (ר' אלעזר בן ערך) אמר: אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים; והם אמרו: נלך ליבנה, למקום שתלמידים חכמים מרובים אוהבים את התורה. הוא שהלך לדמסית ... נתמעט שמו בתורה; הם שהלכו ליבנה ... נתגדל שמו בתורה".

17. דיומסת – היא אמאוס, ומפרש רש"י בשבת (שם): "שם נהר שמימי מלוחים. שמעמלת – מחממת. ומרפא – שהטיט מלוח. כל ימיה – ימי רפואתה".

18. ופירש רש"י (שם): "שהיו בעלי הנאה ועסוקים בכך ולא היו עסוקים בתורה ויצאו לתרבות רעה".

19. ובתרגום עברי: ר' אלעזר בן ערך נזדמן לשם. נמשך אחריהם (ונשתכח תלמודו). קשחור ובא – עמד לקרוא בספר. בקש לקרוא 'החדש הזה לכם' אמר: 'החרש היה לבם'. בקשו חכמים עליו רחמים וחרו תלמודו.

20. ראה משנה, מסכת אבות, פרק ד' משנה י"ד, ובפירושים השונים.

21. בילק"ש לקהלת (המובא בהערה 14): ר"א (= רבי אלעזר), והוא כמעין המתגבר ולא בור סוד שאינו מאבד טיפה. למצבו העגום של רבי אלעזר בן-ערך ישנו סיוס חיובי בשבת קמ"ז, ע"ב ובילק"ש הני"ל.

22. בגמרא מסופר על חכמים, תלמידים שלמדו לפני רבן יוחנן בן זכאי, שדרשו במעשה מרכבה. רבי אלעזר אינו נמנה עמיהם, אע"פ שהוא דרש במעשה מרכבה לפני רבן יוחנן, כמובא שם. הנימוק להשמטת שמו "דארצי ולא ארצו קמיה לא קא חשיב" (= מי שהרצה [במעשה מרכבה] ולא הרצו לפניו לא נמנה). מכאן שלא עמדו לפניו תלמידים.

וכפי הנראה נפטר קודם כל חבריו" (תולדות תנאים ואמוראים, א', עמ' 191).²³

רבי אליעזר בן הורקנוס

קיימת מסורת מעניינת ביותר על לימודו של רבי אליעזר בן הורקנוס, וכמה מאמצים השקיע עד שהפך לרבי אליעזר הגדול. בפתיחה למדרש הקרוי על שמו – פרקי דרבי אליעזר – מסופר²⁴:

"מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס, שהיו לאביו חורשים והיו חורשין על גבי המענה, והוא היה חורש בטרשין. ישב לו והיה בוכה. אמר לו אביו, מפני מה אתה בוכה. שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין, עכשו אתה חורש על גבי המענה. אמר לו, לאו. ולמה אתה בוכה. אמר לו, שאני מבקש ללמד תורה. אמר לו, והלא בן עשרים ושמונה שנים אתה, ואתה מבקש ללמד תורה. אלא קח לך אשה ותוליד לך בנים ואתה מוליך לבית הספר. עשה שתי שבתות ולא טעם כלום עד שנגלה לו אליהו זכרונו לברכה, ואמר לו, בן הורקנוס, למה אתה בוכה. אמר לו, מפני שאני מבקש ללמד תורה. אמר לו, אם אתה מבקש ללמד תורה, עלה לירושלים אצל רבן יוחנן בן זכאי. עמד והלך אצל רבן יוחנן בן זכאי. ישב לו והיה בוכה. אמר לו, מפני מה אתה בוכה. אמר לו, מפני שאני מבקש ללמד תורה. אמר לו, בן מי אתה. ולא הגיד לו. מימך לא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון? אמר לו, לאו. אמר לו, עמד ואלמדך שלשתן. ישב והיה בוכה. אמר לו, בני, מפני מה אתה בוכה. אמר לו, שאני מבקש ללמד תורה. והיה אומר לו שתי הלכות כל ימי השבוע, והיה חוזר לו עליהן ומדבקן....

אמר בניו של הורקנוס לאביהם, עלה לך לירושלים ונדה את בנך אליעזר מנכסיו. ועלה לירושלים לנדתו, ומצא שם יום טוב לרבן יוחנן בן זכאי. והיו כל גדולי המדינה סועדין אצלו, בן ציצית הקסט, ונקדימון בן גוריון, וכן כלבא שבוע... אמרו לו, הרי אביו של רבי אליעזר בא. אמר להם, עשו לו מקום, ועשו לו מקום והשיבו אותו אצלו. ונתן עיניו ברבי אליעזר, אמר לו, אמר לנו דבר אחד מן התורה. אמר לו, רבי אמשל לך משל למה הדבר דומה, לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהיה מוציא. כך אני איני, יכול להוציא מים יותר ממה שקבלתי מרבי. אמר לו, אמשל לך משל למה הדבר דומה, למעין זה שהוא נובע ומוציא מים, ויש בכחו להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס. כך אתה יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלו מסיני. אמר לו, שמא מפני אתה מתבייש, הריני עומד מאצלך. עמד רבן יוחנן והלך לו לחוץ, והיה רבי אליעזר יושב ודורש ופניו מאירות כאור החמה, וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה²⁵, ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. בא רבן

23. ייתכן, כי המחלוקת בהבנת דברי רבן יוחנן בן זכאי במשנה אבות, פרק ב' משנה ח, משקפת שתי תקופות שונות. בחייו של רבן יוחנן – היה ר' אלעזר בר ערך בחיר תלמידיו; אך לאחר מותו – היה זה רבי אליעזר בן הורקנוס. הסבר אחר כתב קהתי בפירושו (שם): "יש מפרשים, שאבא שאול לא נחלק על תנא קמא, ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי, ושניהם אמת, שלענין הבקיות והזכרון היה רבי אליעזר בן הורקנוס מכריע, ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע".

24. על מידת הפופולאריות של פתיחה זו למדרש תעיד העובדה שנסתמרו שבע נוסחאות שונות שהביאן ח"י"מ הרוויץ בספרו 'בית עקד אגדות', כרך ב', עמ' 15-1. הקטע שמובא כאן הוא ע"פ המתדורה המנוקדת של הוצאת אשכול, ירושלים תשל"ג, עמ' ה' – ח'. מונגראפיה מקיפה על ר' אליעזר נכתבה על ידי י"ד גילת, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, תל-אביב תשכ"ח (1968).

25. כקרנותיו של משה – ההשוואה למשה שקבל תורה מסיני. להלן מיוחס כצאצא למשה רבינו, בניגוד לר' אלעזר בר ערך, ראה הערה 11.

יוחנן מאחוריו ונשקו על ראשו. אמר לו, אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם. אמר הורקנוס, למי אמר כך. אמרו לו, לאליעזר בןך. אמר להם, לא כך היה לו לומר, אלא אשרי אני שיצא זה מחלצי. היה רבי אליעזר יושב ודורש, ואביו עומד על רגליו. כיון שראה אביו עומד על רגליו, נבהל. אמר לו, אבא, שב, שאיני יכול לומר דברי תורה ואתה עומד על רגליך. אמר לו, בני, לא על כך באתי, אלא לנדותך מנכסי. ועתה שבאתי לראותך וראיתי כל השבח הזה, הרי אחיך מגדים מהם, והם נתונים לך במתנה...".

תלמיד רבן יוחנן בן זכאי

רבי אליעזר בן הורקנוס היה ממשיכו של רבו, רבן יוחנן בן זכאי, כפי שניתן להסיק מההשוואה שביניהם כדלהלן:

רבן יוחנן בן זכאי
מסכת סוכה כ"ח, ע"א
"אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי: מימיו לא שח שיחת חולין, ולא הלך ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא קדמו אדם בבית המדרש, ולא ישן בבית המדרש לא שנת קבע ולא שנת עראי, ולא הרח במבואות המטונפות, ולא הניח אדם בבית המדרש ויצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש, חוץ מערבי פסחים וערב יום הכיפורים, וכן היה רבי אליעזר תלמידו נוהג אחריו".

רבי אליעזר בן הורקנוס
מסכת סוכה כ"ז, ע"ב
"תנו רבנן: מעשה בר' אליעזר ששבת בגליל העליון ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סכה. שתיים עשרה אמר להם: שמעתי; שמנה עשרה אמר להם: לא שמעתי. ר' יוסי בר' יהודה אמר חלוף הדברים: שמנה עשרה אמר להם: שמעתי; שתיים עשרה אמר להם: לא שמעתי. אמרו לו: כל דברך אינם אלא מפי השמועה? אמר להם: הזקקתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי – מימי לא קדמני אדם בבית המדרש ולא ישנתי בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חלין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם".

בין התכונות המשותפות לרבן יוחנן בן זכאי ולתלמידו, ר' אליעזר בן הורקנוס, בולטת התכונה "ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם", וזוהי תכונתו של התלמיד שמעלתו היא בור סוד שאינו מאבד טיפה. גם כאשר שואליו דוחקים בו בשאלה: "כל דברך אינם אלא מפי השמועה"? משיבם רבי אליעזר: "הזקקתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי", ובהמשך דבריו הוא מעיד על עצמו: "ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם".

גם אמרותיו של רבן יוחנן בן זכאי זהות לאלה של רבי אליעזר בן הורקנוס:

רבן יוחנן
מסכת סופרים, פרק ט"ז
"וכן אמרו עליו, שאמר: 'אם יהיו כל השמים ירעות, וכל האילנות קולמוסין,

רבי אליעזר
שיר השירים רבה פרשה א
"רבי אליעזר אומר: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגילות וכל

בני אדם לבלרים, אין מספיקין לכתוב דברי תורה שלמדתי, ולא חסרתיה רק כאדם שמטביל זכרותו כמכחול בים".
וכל הימים דיו, אין כדי לכתוב את חכמתי שלמדתי מרבי, ולא אצלתי מחכמת חכמים אלא כשם שזבוב הזו הטובלת בים ומשהו מחסרתו".

רבי אליעזר בן הורקנוס הקפיד לפסוק בענייני הלכה כפי שלמד מפי רבו. במסכת נגעים, פרק ט' משנה ג', מסופר:²⁶

"שאלו את רבי אליעזר: מי שעלתה לתוך ידו בהרת כסלע, ומקומה צרבת השחין? אמר להם: יסגירו! אמרו לו: למה? לגדל שער לבן אינה ראויה, ולפשיזון אינה פושה, ולמחיה אינה מטמאה? אמר להן: שמה תכנס ותפשה. אמרו לו: והלא מקומה כגריס? אמר להן: לא שמעתי".

יתרה מזו, רבי אליעזר קבע: "המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל" (ברכות כ"ז, ע"ב).

על קביעתו זו מעידה המובאה דלהלן (ויקרא-רבה, פרשה כ"ז):²⁷

"תני ר' אליעזר: לא מתו בניו של אהרן אלא על ידי שהורו הלכה בפני משה רבן. ומעשה בתלמיד אחד שהורה לפני רבו ר' אליעזר, אמר לאמא שלום אשתו: אי לאשתו של זה! אינו מוציא שבתו. לא באת שבתו עד שמת. נכנסו חכמים אצלו אמרו לו: נביא אתה? אמר להם: ילא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, (עמוס ז', יד) אלא כך מקבלני: כל המורה הלכה לפני רבו חזב מיתה".

נידויו של רבי אליעזר

תלמיד חכם, שהוא בבחינת "בור סוד שאינו מאבד טיפה", אין הוא יכול להודות לחבריו בשעת מחלוקת, מפני שתורתו היא "מסייני", שאין לסטות ממנה ימין ושמאל²⁸. לאור זאת, התוצאה הבלתי-נמנעת הייתה שחבריו פרשו ממנו על רקע מחלוקת בבית המדרש, כמסופר במסכת בבא מציעא (ני"ט, ע"א-ע"ב):²⁹

"שנינו: חתכו (את-התנור) חליות ונתן חול בין חליה לחליה — ר' אליעזר קטרה וחכמים מטמאים — וזה הוא תנור של עכנאי. שנו: באותו היום השיב ר' אליעזר כל-תשובות שבעולם ולא קבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי — חרוב זה יוכיח! נעקר חרוב מקומו מאה אמה. אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי — אמת-המים יוכיחו! חזרו אמת-המים לאחריהם. אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת-המים.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי — כתלי בית המדרש יוכיחו! הטו כתלי בית המדרש לפול. גער בהם ר' יהושע, אמר להם: אם תלמידי-חכמים מנצחים זה את

26. בנוסח דומה ראה שם, בפרק י"א משנה ז'.

27. על מקבילותיו של קטע זה ראה בעין הדרש שבמהדורת מירקין (על-אתר).

28. פרט למקרה אחד שבו הודה ר' אליעזר לחולקים כמסופר במסכת סוכה (כ"ז, ע"א). על כך העיר א' היימן: "אפשר שזכר שקבלת רבותיו כן הוא" (תולדות תנאים ואמוראים א', עמ' 164). על נידויו של ר' אליעזר ראה גילת הנייל בהערה 24, עמ' 320 — 329.

29. הקטע ע"פ ספר האגדה, עמ' קע"א — קע"ב.

זה בהלכה — אתם מה־טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של ר' יהושע ולא זקפו מפני כבודו של ר' אליעזר — ועדן מטין ועומדין.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי — מן השמים יוכיחו! יצאה בת־קול ואמרה: מה־לכם אצל ר' אליעזר, שהלכה כמותו בכל־מקום! עמד ר' יהושע על רגליו ואמר: 'לא בשמים היא' (דברים ל', יב) אין אני משגיחין בבת־קול, שִׁכְבַּר כְּתַבְתָּ בְּתוֹרָה בְּהַר סִינַי: 'אחרי רבים להטות' (שמות כ"ג, ב).

מצאו ר' נתן לאלהיו. אמר לו: מה עשה הקדוש־ברוך־הוא באותה שעה? אמר לו: שחק ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני!

אמר: אותו היום הביאו כל־טהרות שטהר ר' אלעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. אמרו: מי ילך ויודיעו? אמר להם ר' עקיבא: אני אלה, שִׁמָּא יֵלֵךְ אָדָם שְׂאִינוֹ הַגּוֹן וְיִודִיעוּ וְנִמְצָא מַחְרִיב אֶת־כָּל־הָעוֹלָם כָּלוּ. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים וישב לפניו ברחוק ארבע אמות. אמר לו ר' אליעזר: עקיבא, מה־יום מיומים? אמר לו: רבי, כמדמה לי שחברים גדלים ממך. אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו ונשמש וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות. לקה העולם שלישי בזיתים ושליש בחטים ושליש בשעורים; ויש אומרים: אף בצק שביד אשה טפח. שנו: אף גדול היה באותו היום, שבכל־מקום שנתן בו רבי אליעזר עיניו נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדמה לי שאין זה אלא בשביל ר' אליעזר בן־הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונן־של־עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבדי עשיתי ולא לכבוד בית־אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו.

לאחר אירוע זה פרש רבי אליעזר ללוד ושם לימד תורה. סביר שתלמידיו הצטרפו אליו, כפי שכתב אי־היימן: "גדולי התורה שביבנה הם קבלו עליהם לפרוש ממנו, אבל התלמידים המה לא שייכים בזה. ויש שרוצים לפרש מה שאמרו (בי"מ נ"ט) שאמר ר"א "כותלי בית המדרש יוכיחו" הכוונה על תלמידי הישיבה, עד שגער בהם ר"א שלא יתערבו בזה" (תולדות תנאים ואמוראים א', עמ' 168).

בישיבתו בלוד הייתה לו הצלחה בלימוד התורה, כפי שדרשו חכמים בסנהדרין ל"ב, ע"ב: "יצדק צדק תרדפי (דברים ט"ז, כ) — הלך אחר בית דין יפה, אחר ר' אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל...".

ר' אליעזר — כספר תורה

מהמקורות שהובאו לעיל למדנו על מאמציו המרובים של ר' אליעזר בלימוד התורה. היצמדותו למה שלמד מרבותיו וזכרונו המופלג הביאו לכך שרבי אליעזר דומה במקורות שונים לספר תורה. במסכת סנהדרין ק"א, ע"א מסופר:

"אמר רבה בר בר חנא: כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו. אמר להן: חמה עזה יש בעולם. התחילו הן בוכין ור' עקיבא משחק. אמרו לו: מפני־מה אתה משחק? אמר להן: וכי מפני־מה אתם בוכים? אמרו לו: אפשר ספר־תורה שרבי בצער — ולא נבכה?"

בשיר־השירים רבה, על הכתוב "לריח שמניך טובים" (א', ג), מושווה ר' אליעזר לארון

30. ברכוהו — לשון סגי נהור. וייתכן, כי כינויו 'שמותי' (במסכת שבת ק"ל, ע"ב) הוא על־שום נידויו, אבל התוספות שם ביאר מבית שמאי (ע"י"ש).

הברית, בפי רבי יהושע:

"פעם אחת שהה רבי עקיבא לבא לבית המדרש. בא וישב לו מבחוץ. נשאלה שאלה זו הלכה. אמרו הלכה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה, אמרו תורה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה אמרו עקיבא מבחוץ פנו לו מקום. בא וישב לו לפני רגליו של ר' אליעזר. ובית מדרשו של ר' אליעזר היה עשוי כמין ריס, ואבן אחת היתה שם והיתה מיוחדת לו לשיבה. פעם אחת נכנס ר' יהושע התחיל ונושק אותה האבן ואמר: **האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב עליה דומה לארון הברית**".

במדרש רבה לבמדבר (פרשה י"ט, ז') מיוחס ר' אליעזר כצאצא למשה רבינו שקיבל תורה מסיני³¹:

"ר' אהא בשם ר' חנינא אמר: בשעה שעלה משה למרום שמע קולו של הקדוש ברוך הוא, שישב ועוסק בפרשת פרה אדמה ואמר הלכה בשם אוקרה – ר' אליעזר אמר: עגלה בת שנתה ופרה בת שתיים. אמר לפניו: רבון העולמים, יהי רצון שיצא מחלצתי! אמר לו: חייך, שהוא יוצא מחלצתי. הך הוא דכתיב: 'שם האחד אליעזר' (שמות י"ח, ד) – שם אותו המיחד".

לא ייפלא, כי עם מותו נמסרה מסורת זו:

"משמת רבן יוחנן [בן זכאי] – בטלה החכמה. ת"ר משמת רבי אליעזר – נגנז ספר תורה".

הואיל והמעשה החינוכי נבדק לאחר שהתלמיד פורש מרבותיו, נסכם את ההשוואה שבין רבי אליעזר בן הורקנוס לבין רבי אלעזר בן ערך לאחר מות רבם, רבן יוחנן בן זכאי.

רבי אלעזר בן ערך

פרש מחבריו
חי בתענוגות אמאוס
שכח תלמודו
נותר ללא תלמידים
מאמריו מועטים.

רבי אליעזר בן הורקנוס

חבריו פרשו ממנו
למד תורה בלוד
הרחיב לימודו בתורה
תלמידיו נתרבו
מאמריו רבים.

תקופת האמוראים – סיני ועוקר הרים

שאלת שיטת הלימוד העדיפה נידונה שוב בתקופת האמוראים, כמסופר בסוף מסכת הוריות (י"ד, ע"א):³²

"אמר רבי יוחנן: פליגו בה רבן שמעון גמליאל ורבנן. חד אמר – סיני עדיף, וחד אמר – עוקר הרים עדיף. רב יוסף – סיני; רבה – עוקר הרים. [איצטריכא להו שעתא (= הייתה השעה צריכה להם)]. שלחו תמן³³: [סיני ועוקר הרים] איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני עדיף, דאמר מר: הכל צריכין למרי חטיא [= לבעל החטים].

31. על השוואתו למשה רבינו ראה לעיל בהערה 25. על השאלה בדבר ייחוסו ככהן או לוי ראה בפירושו של מירקין על-אתר, ושם ספרות.

32. השלמות [...] על-פי המקבילה במסכת ברכות ס"ד, ע"א.

33. לתמן = לשם, והכוונה לארץ-ישראל, לשם היו בני בבל מפנים שאלותיהם. לעתים הופיעה המלה 'במערבא' ככינוי לארץ ישראל, הנמצאת ממערב לבבל.

ואפילו הכי לא קביל רב יוסף עליה. דאמרי ליה כלדאי: מלכת תרתין שנין [= שאמרו לו החוזים בכוכבים: תמלוך שתי שנים] מלך רבה עשרין ותרתין שנין, והדר מלך רב יוסף תרתין שנין ופלא.

הצירוף "בעל החטים" ("מרי חטיא") מתבאר על-פי בבא-בתרא (קמ"ה, ע"ב): "עתיר נכסין עתיר פומבי — זהו בעל אגדות, עתיר סלעין עתיר תקוע — זהו בעל פלפול, עתיר משה עתיר כמס — זהו בעל שמועות, הכל צריכין למרי חטי — ומאי ניהו? גמרא".

רש"י פירש (שם): "גמרא — סוגיות התלמוד ומירושי משניות וזרימות והוא עיקר התלמוד שאס לא היה התלמוד אין מלמדין הלכה".

מהרש"א פירש (שם): "בעל שמועות — ... דבר שאינו נגלה כלל כמו מרגליות ואבנים טובות שאדם מניחן באוצר, זהו בעל שמועות שיש עמו הלכות ושמועות ואינו מגלן רק בעת צרכן כדמסיק: דהכל צריכין למרי חטיא".

רב יוסף

תורתו של רב יוסף, שהיה בעל שמועות, כוללת דברים ששמע מפי רבותיו בבחינת "בור סוד" האמור על רבי אליעזר בן-הורקנוס, בניגוד לרבה, שהיה בעל פלפול שהוא "כמעייין המתגבר" האמור על רבי אלעזר בן-ערך.

למרות שנקבע "הכל צריכין למרי חטיא", ז"א: יש עדיפות לרב יוסף, ולשיטת לימודו — רב יוסף סירב לעמוד בראש.

על עדיפותו של רב יוסף (סיני) על פני רבה (עוקר הרים) מעיד הסיפור הבא, שעוסק בפסיקת הלכה (כתובות מ"ב, ע"ב):

"אמר רבא: האי מילתא קשאי בה רבה ורב יוסף עשרין ותרתין שנין ולא איפרק. עד דיתיב רב יוסף ברישא ופירקה" [= דבר זה נתקשו בו... עשרים ושתיים שנים ולא נתישב עד שישב רב יוסף בראש ויישב].³⁴

רש"י מבאר (שם) על פי דברי הגמרא בהוריות (י"ד, ע"א), שהובאו לעיל: "עשרין ותרתין שנין — הן היו ימי שררתו של רבה, ומת. וישב רב יוסף בראש וסייעוהו מן השמים לפרקה להיות לו לשם. לפי שהיה רבה חריף, ולכך קראוהו עוקר הרים; ורב יוסף היה בעל שמועות ומשנה וזרימתא לכך קראוהו — סיני".

הכינוי "סיני" לרב יוסף דבק בו, כפי שמצינו במועד קטן (י"ב, ע"ב):

"אמר רב יוסף: הלכה כרבי יוסי. בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: מהו למישע חביתא דשיכרא בחולא דמועדא? אמר להו: סיני אמר — הלכה כרבי יוסי".

רב יוסף הוא "סיני", כפי שניתן להסיק מראשית המובאה, וכן פירש רש"י בעירובין (ל', ע"א): "סיני — קרי רב יוסף לפי שהיה בקי במשניות ובברייתות".³⁵

34. עדות נוספת נמצאת ביבמות (קכ"א, ע"ב — קכ"ב, ע"א): "אשה אחת באה [לשאלו שאלה] לפני אביי, עכבה שלש רגלים. אמר לה רב אדא בר אבא: זיל קמיה דרב יוסף דחריף סכינא" (= לכי לפני רב יוסף שסכינו חדה). אביי, שהיה אחיינו של רבה בר נחמני וגם תלמידו, לא פתר הבעיה, ואז מופנית האשה לרב יוסף בעל השמועות — מרי חטיא, שמוגדר כאן "דחריף סכינא".

35. ע"פ פירוש רש"י למלים: "אמר רב נחמן בר יצחק: סיני אמר — שתיים". ראה גם קידושין (כ', ע"ב): "דרשניהו רב נחמן בר יצחק להאי קראי כסיני". ישיב לב, בשלוש המובאות: "רב נחמן בר יצחק!"

על חשיבות כמות הידיעות המצטברת מלימוד ממושך של בעל זיכרון דרשו חכמים בסנהדרין (מ"ב, ע"א):

"כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כ"ד, ו). אמר רב אחא בר חנינא א"ר יוסי א"ר יוחנן: במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? במי שיש בידו חבילות של משנה. קרי [= קרא] רב יוסף אנפשיה [= על עצמו]: ורב תבואות בכח השור (שם י"ד, ד)". הדרשן, רב אחא בר חנינא, ע"פ מסורות קודמות, דורש את המלה 'תחבולות' מלשון חבילות של משנה, ולא מלשון טכסיס, מעשה מתוחכם, האפייני לבעל פלפול, עוקר הרים.

רב יוסף לחם מלחמתה של תורה, כפי שפירש רש"י (שם): "הוריומיה ולעמוד על זרייה ועל עיקרה, לא כאלה המפולפל ומחודד ובעל סברא ולא למד משניות וזרייתות הרבה, כי מהיכן יתגלה הסוד, אבל צנעל משניות הרבה שאם יתערך לו טעם צלאן ילמדנו מתוך משנה אחרת, או אם יקשה לו דבר על דבר יצין מתוך משניות הרבה שצידו".

הפסוק מספר משלי, שרב יוסף דורש על עצמו, מעיד, כי החכם הכיר בתכונות הלימוד שהיו אצורות בקרב.

הצירוף "רב תבואות" רמז לבעל החטים הנזכר בהוריות י"ד, ע"א; בבא בתרא קמ"ה, ע"ב (ע"פ התוספות, שם).

בצירוף "בכח השור" רמז לשמו של רב יוסף, שכן משה רבינו מברך את שבט יוסף בדברים ל"ג, יז: "בכור שורו הדר לו" (ע"פ פירוש רבינו חננאל, שם).

רבה בר נחמני

כפי שהובא לעיל, רבה בר נחמני היה בבחינת "עוקר הרים" ואכן גם הוא, כרבי אלעזר בר-ערך בשעתו, נשען על בינתו ופורש מחבריו, כמסופר בכתובות (ק"א, ע"א):

"שלחו ליה אחוהי (= אחיו) לרבה: יודע היה יעקב שצדיק גמור היה [= ואם מתים שבחוצה לארץ חיים למה הטריח את בניו? שלא קבל עליו צער מחילות³⁶]. אלפא מוסיף בה דברים: מעשה באחד שהיה מצטער על אשה אחת וביקש לירד, כיון ששמע כזאת גלגל בעצמו עד יום מותו. אף על פי שחכם גדול אתה, אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו. ואם תאמר אין לך רב? יש לך רב. ומנו [= ומי הוא]? ר' יוחנן".

בניגוד לרבה בר נחמני, שנשאר בבבל למרות שאחיו ביקשוהו שיבוא וילמד לפני רבי יוחנן, עלה מבבל ולמד לפני רבי יוחנן, רבי זירא עלה מבבל ולמד לפני רבי יוחנן. בבבא מציעא (פ"ה, ע"א) מסופר:

"רבי זירא כי סליק לארעא דישראל, יתיב מאה תעניתא דלשכח תלמודא בבלאה מיניה, כי היכי דלא נטרדיה" (= רבי זירא כאשר עלה לארץ ישראל ישב מאה תעניות כדי לשכוח מעצמו את שיטת הלימוד הבבלי...).

רש"י מסביר (שם), למה שיטת הלימוד בארץ ישראל עדיפה על שיטת הלימוד שבבבל: "ואמוראים שבארץ ישראל לא היו בני מחלוקת, ונוחין זה לזה כשמן... ומיישצין את הטעמים בלא קושיות ופירוקן".

36. [...] ההשלמה ע"פ הגמרא, שם.

המהרש"א מפרט (שם):

"ודאי דגם בני ארץ ישראל הוּוּ מקשיין ומפרקין אהדדי כדאמרינן לעיל ברבי יוחנן גופיה, דאמר על ריש-לקיש דהוא מקשה ליה כ"ד קושיות ומפרקינן ליה כ"ד פירוקיה, אלא דהיינו שהיו מעיינין ומתקנין כל דבר על בוריו, והשמועה יוצאה על ידי פלפולם דאהכי מייתי ליה התם, דריש לקיש עוקר הרים וחרף טובא³⁷ הוה", והיה מחבב ומיישב דברי ר' מאיר ... דעל ידי פלפולים רווחא שמעתתא; מה שאין כן בני בבל, דאפשר שהיו מפלפלים דוגמת חילוקים שבדור הזה, אשר כל מי אשר יודע לכוין על צד היותר בפלפול של בבל הרי זה משובח, וכל אחד מכוין לדחות דברי חבירו כדקרי להו מחבלים שאין נוחין זה לזה בהלכה, ועל ידי כך לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא... והוא שאמר: 'דלא נטרדיה' – כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת ואין מגיעו לתכליתו המבוקש".

על עדיפות הלימוד בארץ-ישראל על-פני הלימוד בבבל ניתן ללמוד מהמסופר בכתובות (ע"ה, ע"א):

"אמר אב"י: וחד מינייהו (= אחד מבני ארץ ישראל) עדיף כתי מינן (= כשניים משלנו, בני בבל). אמר רבא: וחד מינן כי סליק להתם, עדיף כתי מינייהו (= ואחד משלנו, [= בני בבל] שעולה לשם [לארץ ישראל] עדיף כשניים משלנו), דהא רבי ירמיה דכי הוא הכא, לא הוּוּ ידע מאי קאמרי רבנן; כי סליק להתם, קרי לן – בבלי טפשי".

גם במנחות (מ"ב, ע"א) ניתן ללמוד על עדיפות שיטת הלימוד שבארץ-ישראל כפי שמשמע מדברי רב אשי (עין שם).

דיון מפורט על עדיפות שיטת הלימוד שבארץ-ישראל ביחס לבבל מצוי בסנהדרין, (כ"ד, ע"א) מהמלים: "אמר רב הושעיא: מאי דכתיב 'ואקח לי...' עד 'אמר רב ירמיה: זה תלמודה של בבלי'. המהרש"א, בפירושו על אתר, הרחיב בצורה ניכרת את הרעיונות שכתב בפירושו לבבא-מציעא (פ"ה, ע"א) שהובאו לעיל.

על פרישתו המיוחדת של רבה בר נחמני מסופר במסכת בבא-מציעא (פ"ו, ע"א)³⁸:

"אמר רב כהנא: סח לי רב חמא בן-בתו של חסא. רבה בר נחמני מת מחמת גזרת שמד – הלשינו עליו לפני המלך ואמרו: יש אדם אחד בין היהודים שהוא מבטל שנים-עשר אלף איש מישראל חדש בימות-החמה וחדש בימות-הגשמים ממס המלך. שלחו אחריו שלוחו של מלך להביאו ולא מצאו. ברח רבה והלך מפומבדיתא לאקרא. מאקרא לאגם. מאגם לשחין. משחין לצריר, מצריר לעין-מים ומעין-מים לפומבדיתא. בפומבדיתא נזדמן שליח המלך לאותו פנדק של רבה. הביאו לפניו שלחן והשקוהו שתי כוסות וסלקו השלחן מלפניו. נהפך פרצופו לאחוריו. אמרו לרבה: מה-נעשה לו – שליח המלך הוא. אמר להם: הביאו השלחן

37. במסכת סנהדרין (כ"ד, ע"א) נאמר על ריש-לקיש, שהיה "עוקר הרים וטוחנם זה בזה"; מאידך במסכת תענית (חי, ע"א) מסופר, שהיה ריש לקיש מסדר משנתו ארבעים פעם קודם שנכנס לפני רבי יוחנן, והוא שקבע: "אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל, בשביל משנתו שאינו סדורה". מכאן, שהלימוד בארץ-ישראל בשיטת פלפול מבוססת על לימוד מורחב. קודם "סיני", ובעקבותיו "עוקר הרים", ולולי זאת הרי לפנינו "פלפול של הבלי".

38. ע"פ ספר האגדה, עמי רמ"ג. השינויים הקלים שבין המקור לבין ספר האגדה אינם משמעותיים להבנת העניין.

לפניו והשקוהו עוד כוס אחת וסלקו השלחן מלפניו ויתרפא. עשו לו כך ונתרפא. אמר השליח: יודע אני, אדם זה שאני מבקשו כאן הוא. בקש ומצאו. אמר השליח: אני אלק מכאן; אם ימיתוני לא אגלה מקומו ואם יסרוני אגלה. הביאו את רבה לפניו והכניסוהו לחדר ונעל הדלת בפניו. בקש רבה רחמים ונפל הכתל. ברח והלך לאגם וישב על גזע של דקל ועסק בתורה.

נחלקו בישיבה של מעלה בהלכה של נגעים: הקדוש-ברוך הוא אמר "טהור" וכל-הישיבה של מעלה אמרה: "טמא". אמרו: "מי יוכיח? יוכיח רבה בר נחמני, שאמר רבה בר נחמני: "אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות". שלחו שליח אחריו – ולא יכל מלאך-המות לגע בו, משום שלא פסק פיו מתלמודו. בתוך כך נשב רוח ורעש בין הקנים, סבר לגיון של פרשים הוא – אמר: אמות בידי מלאך-המות ולא אמסר ביד מלכות. בשעת פטירתו אמר: "טהור, טהור". יצאה בתקול ואמרה: "אשרי, רבה בר נחמני, שגופך טהור ויצאה נשמתך ב'טהור"³⁹.

נפל פתק מרקיע בפומבדיתא: "רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה". יצאו אביו ורבה לעסק בקבורתו ולא ידעו היכן הוא. הלכו לאגם וראו עופות שהם מצלים בכנפיהם ועומדים, אמרו: ודאי שם הוא. באו ומצאוהו. הספידוהו שלשה ימים ושלשה לילות, נפת פתק: "כל הפורש יהא בנדוי". הספידוהו שבועה ימים. נפל פתק: "לכו לבתיכם לשלום".

אותו יום נשמת רבה יצאה סערה והגביהה ערבי אחד כשהוא רכוב על גמלו על נהר פפא מצד זה וזרקתו לצד זה. אמר זו מה היא? אמרו לו: רבה בר נחמני מת. אמר לפני הקדוש-ברוך הוא: רבוננו-של-עולם! כל העולם שאלך ורבה בר נחמני שלך. אתה של רבה ורבה שלך – למה אתה מחריב את העולם? נחה הסערה.

לאחר מות רבה בר נחמני ורב יוסף שוב נידונה שאלת התלמיד העדיף בין תלמידיהם, כמסופר בסוף מסכת הוריות (י"ד, ע"א):

"אביי ורבה זירא ורבה בר מתנה הוו יתבי והוו צריכא רישא. אמרי: כל דאמר מילתא ולא מפריק, להוי ברישא. דכולהו איפרק, דאביי – לא איפרק. חזייה רבה לאביי דגבה רישא. א"ל: נחמני⁴⁰, פתח ואימא. איבעיא להו: רבי זירא ורבה בר מתנא, הי מינייהו עדיף, רבי זירא – חריף ומקשה, ורבה בר מתנה – מתון ומסיק? תיקו"⁴¹.

בסיפור זה, החותם את מסכת הוריות, אנו רואים, שהשאלה לא הוכרעה, אע"פ שבדור קודם הוכרעה השאלה "דהכל צריכין למרי חטיא", ולפיכך "סיניי" עדיף על פני "עוקר הרים".

39. בדומה לרבה בר נחמני שיצאה נשמתו בטהרה, שכנראה גם הוא היה בנידוי, מסופר על רבי אליעזר בן הורקנוס באבות דרבי נתן, נוסח א', פרק כ"ה, שנכנסו אליו תלמידיו קודם מותו ושאלוהו בהלכות שונות: "...אמר לו ר' אליעזר בן עזריה: רבי, מנעל שעל גבי האימום [מהו]? אמר לו: טהור. והיה משיב על טמא – טמא ועל טהור – טהור, עד שיצתה נשמתו בטהרה. מיד קרע רבי אליעזר בן עזריה [את] בגדיו ובכה ויצא, ואמר לחכמים: באו וראו ברבי אליעזר שטהור הוא לעולם הבא לפי שיצתה נשמתו בטהרה". במקבילה לסיפור זה במסכת סנהדרין ס"ח, ע"א: "עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: הותר הנדר, הותר הנדר".

40. נחמני – כינויו של אביי, שהיה תלמידו ואחיינו של רבה בר נחמני.

41. בתרגום חפשי לעברית: "...היו יושבים והיו צריכים למנות מנהיג. אמרו: כל שיאמר דבר שלא ניישב – יהיה למנהיג. דבריהם של כולם – יושבו, של אביי – לא יושב. ראה רבה את אביי שנתגאה, אמר לו: פתח ואמור דברך... מי מהם עדיף?... תיקו.

"סיני" ו"עוקר הרים" בדורנו

בדורנו, דור שהאמצעים הטכנולוגיים השתכללו בו לאין ערוך, ובמיוחד בנצלנו את המחשב, שמסוגל לאגור בזכרונו כמות חומר רבה, לימוד ע"פ הזיכרון הופך למשהו חסר ערך לכאורה.

מצד שני, רוב התלמידים אינם בבחינת "עוקר-הרים". אם כן, לימוד תורה כיצד? נראה לסיים מאמרנו ע"פ הדרשה לפסוק "קווצתיו תלתלים" (שיר השירים ה', יא) שבויקרא-רבה (פרשה י"ט, ב')⁴²:

"ר' חנין דצפורין פתר קרא בתלולית זו של עפר. מי שטפס מהו אומר – מי יכול לקצות את זו? מי שפקח מהו אומר – הרני קוצץ שתי משפלות היום, שתי משפלות למחר, עד שאני קוצץ את כלה. כך מי שטפס אומר: מי יכול ללמד את התורה!? – תיקין ל' פרקים! כלים ל' פרקים! מי שפקח מהו אומר – הרני שונה שתי הלכות היום, שתי הלכות למחר, עד שאני שונה את כל התורה כלה. אמר ר' אמאי: (משלי כ"ד, ז) 'ראמות לאויל חכמות' – אמר ר' יוחנן: לכפר תלוי באוירו של בית, מי שטפס אומר: מי יכול להוריד את זה!? מי שפקח אומר: ולא אחר תלאו! אלא מביא שני קנים ומספקן זה לזה ומורידו. כך מי שטפס אומר: מי יכול ללמד תורה שבלבו של חכם!? מי שפקח אומר: והוא לא מאחר למדו! אלא הרני לומד שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר, עד שאני לומד את כל התורה כלה. אמר ר' לוי: משל לקסטל נקוב ששכר בעליו פועלים למלאותו, מי שטפס מהו אומר – מה אני מועיל!? מכניס בזה ומוציא בזה! מי שפקח מהו אומר – ולא שכר כל הבית וקבית אני נוטל!? כך מי שהוא טפס מהו אומר – מה אני מועיל ללמד תורה ומשפחה!? מי שהוא פקח מהו אומר – ולא שכר יגיעה הקדוש ברוך הוא נותן!?"

המשותף לשלושת החכמים, שדבריהם מובאים במדרש, הוא שללימוד תורה יש ערך חשוב בפני עצמו. לפי דברי ר' לוי יש ערך ללימוד תורה, גם אם אין לתלמיד הישגים בלימודו. נעודד את תלמידינו לאהוב וללמוד תורה, גם אם הישגיהם הלימודיים אינם תואמים את המאמצים שהם השקיעו. נאמץ לעצמנו את שיטתו של רבי פרידא, ולו גם בצורה חלקית, כמסופר בעירובין (נ"ד, ע"ב)⁴³:

"רבי פרידא הו' ליה ההוא תלמידא, דהו' תני ליה ארבע מאה זימני וגמר. יומא חד בעויה למלתא דמצוה, תנא ליה ולא גמר. א"ל: האי דנא מאי שנא? א"ל: מדהיא שעתא דא"ל למר, איכא מילתא דמצוה, אסחאי לדעתאי, וכל שעתא אמינא: השתא קאי מר. א"ל: הב דעתוך ואתני לך. הדר תני ליה ד' מאה זימני [אחריני]. נפקא בת קלא וא"ל: ניחא לך דליספו לך ד' מאה שני, או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי? אמר: דניזכו אנא ודריי לעלמא דאתי. אמר להן הקב"ה: תנו לו זו וזו."

42. במהדורת מירקין, כרך ז', עמ' 212–213.

43. בתרגום עברי (חפשי): לרב פרידא היה תלמיד שהיה שונה לו ארבע מאות פעם קודם שהבין את הפרק. יום אחד נתבקש הרב לדבר מצוה, שנה לו ולא הבין. שאל הרב: מל' שונה היום שלא הבנת? אמר לו התלמיד: מהרגע שאמרתי לרב שיש דבר מצוה, הוסחה דעתי – מחשבתי וכל הזמן חשבתי שהנה ילך הרב. אמר לו: תן דעתך ואשנה לך. חזר ושנה לו ארבע מאות פעם נוספות. יצאה בת קול ושאלה (את רב פרידא): האם רוצה אתה שיוסיפו לך ארבע מאות שנה או שתזכה אתה ובני דורך בחיי העולם-הבא? השיב רב פרידא: שאזכה אני ובני דורי בחיי העולם הבא. אמר לו הקב"ה: תנו לו זו וזו.